

Nr 77.

Af herr **Kronlund**, om skrifvelse till Kungl. Maj:t angående styckning af förra öfverstebostället Kastellegården nr 1 i småbrukslügenheter m. m.

En undersökning af torparefrågan pågår ju för närvarande under officiell ledning och har väl närmast till mål att undersöka orsakerna till torpareklassens tillbakagång i vårt land och föreslå medel till deras undanröjande. Onekligen är denna klass den i socialt och ekonomiskt afseende mest tillbakasatta och efterblifna bland Sveriges arbetare; orsakerna till torpareklassens fattigdom och efterblifvenhet äro nog mångahanda, bland andra den på många håll nog ytterst betungande dagsverksskyldighet som ersätter det kontanta arrendet för torpen och som på många håll föranledt torpens affolkande. Jämväl på kronans utarrenderade domäner hafva vi synnerligen belysande exempel på dessa missförhållanden, och jag vill därvid särskildt framhålla den utarrenderade kronodomänen förra öfverstebostället Kastellegården, belägen i Bohuslän. Egendomen omfattar sex hela mantal och en areal af 832 har. Af denna areal brukas under hufvudgården 585 har, däraf åkerjorden utgör 224 har, till större delen synnerligen god jord, åkerjorden har ett förmånligt läge med gynnsamma dikningsförhållanden. Å egendomens öfriga areal, 247 har, finnas 43 torpare och backstugusittare, hvilka till arrendatorn af hufvudgården utgöra sina arrenden i dagsverken. Af torpen finnas 19 stycken på fastlandet och 14 stycken på Hisingen. Torpens innehafvare hafva tillsammans med backstugusittarne utgjort: de å fastlandet boende 3,330 mans- och 280 kvinndagsverken samt dessutom 225 hästdagsverken, och de å Hisingen boende tillsammans 2,710 mans- och 330 kvinndagsverken samt dessutom 375 hästdagsverken. Hufvudgårdens arrendator har sålunda af torparna och backstugusittarna å kronodomänen erhållit icke mindre än 6,040 mans- och 610 kvinndagsverken samt dessutom 600 hästdagsverken.

Vid den år 1908 företagna nya arrendeuppskattning å arrendatorns under eget bruk varande åker- och ängsmark, uppskattades 35,4 har åker

till ett arrendevärde af 35 kronor per har, 36,4 har till 30 kronor per har, 88,1 har till 22 kronor, 64,3 har till 18 kronor, samt 33,7 har äng till 12 kronor, allt per har.

Med förhållandena fullt förtrogna personer meddela, att torpens jord är jämförlig med den del af hufvudgårdens jord, som af nämnden uppskattats till 18 kronor arrendevärde per har.

Såsom exempel på hvilka arrenden de särskilda torpen i dagsverkskyldighet utgjort till hufvudgården kan anföras att torpet Sparrås, som sedan 1889 innehafvs af Alexander Andersson och hvars innehafvare själf äger åbyggnaderna å torpet, för en jordareal af 2,62 har åker och äng utgjort 100 mans- och 15 kvinnsdagsverken på egen kost eller, om dagsverken omvandlas i penningar efter ett värde af 2 kronor för hvarje mansdagsverke och 1:25 för hvarje kvinnsdagsverke, efter hvilket pris torparna fått ersätta resterande dagsverken, har sålunda torparen utgjort ett arrende till hufvudgården af 218 kronor 75 öre eller omkring 84 kronor per har i årligt arrende; torpet Östra Porten, som sedan 1880 efter mannens död innehafvs af hans änka och hvars åbyggnader ägas af innehafvaren, har för 4 har åker och äng utgjort 150 mans- och 20 kvinnsdagsverken eller efter förenämnda beräkningsgrund betalat ett arrende af 325 kronor eller således 81 kronor per hektar i årligt arrende; torpet Böcklegrind, hvars åbyggnader ägas af innehafvaren, har för 4,1 har åker och äng utgjort 100 mans- och 10 kvinnsdagsverken eller sålunda ett arrende af 212 kronor 50 öre eller omkring 50 kronor per har; torpet Stora Smällen för 7 har åker och äng 350 mans- och 30 kvinnsdagsverken eller 737 kronor 50 öre eller sålunda 108 kronor per har i årligt arrende; torpet Nya Smällen för 1,6 har 50 mansdagsverken eller således 60 kronor per har; torpet Västra Porten för 4,3 har 200 mans- och 20 kvinnsdagsverken eller 425 kronor och sålunda omkring 99 kronor per har, samt slutligen torpet Åberget, hvars innehafvare äger åbyggnaderna, för 4,5 har 212 kronor 50 öre eller sålunda 50 kronor per har.

Under 1880-talet voro arbetslönerna icke så höga, hvarför torparna ofta för fullgörandet af sin dagsverkskyldighet kunde hålla sig med dräng; vidare funnos då flera torp å domänen, hvarför arbetet icke behöfde blifva så jäktande och då dessutom de dåvarande arrendatorerna af hufvudgården, hvaraf den siste, numera aflidne öfverste Kilman, alltid ägnade sina torpare en human behandling och god omvårdnad, kunde torparna under denna tid hålla ut med den dryga dagsverkskyldigheten. Sedermera hafva arbetslönerna stigit i orten, så att man numera för fullgoda mansdagsverken måste betala 2 kronor och för kvinnsdagsverken 1 krona 25 öre, allt per dag.

Under sådana förhållanden var det ju gifvet, att dagsverksskyldigheten skulle blifva allt för tryckande för torparna; därtill kom deras osäkra ställning, arrendatorn kunde efter behag efter uppsägning skilja torparna från torpen, utan att staten hade någonting att säga beträffande sådana, hvarå kronan uppfört åbyggnader.

Då ingen utsikt till bättre villkor förefanns, började nu torparnas barn flytta bort, mest till Göteborg, tillika lämnade somliga torpare sina torp och afflyttade med barnen. Åtskilliga af torparna hafva fallit fattigvården till last.

Enligt upplysning af trovärdig person äro omkring en tredjedel af alla Ytterby kommuns fattighjon från Kastellegården och detta ehuru öfverste Kilman år 1891 gaf lifstidspension åt alla då ålderstigna och behöfvande på gården.

År 1900 gjordes från torparna till Kungl. Maj:t en framställning om lindring i deras hårda villkor, men denna anhållan föranledde icke till någon åtgärd från Kungl. Maj:ts sida. Några år därefter beviljade Kungl. Maj:t *arrendatorn till Kastellegården tillika med andra kronoarrendatorer anstånd med arrendets erläggande. Torparna lämnades däremot ur räkningen.*

År 1907 framställde torparna till vederbörande myndighet en anhållan att vid arrendetidens slut, som skulle inträffa redan 1909, få antingen friköpa sina torp eller erlægga arrende för dessa direkt till staten.

Sedan denna begäran varit föremål för domänintendentens yttrande och af honom afstyrkts, har nämnda framställning icke hittills föranledt någon annan åtgärd från vederbörandes sida än att vid den år 1908 företagna nya arrendeuppskattningen å Kastellegården uppskattningsnämnden föreslagit en lindring i torparnas dagsverksskyldighet, hvarjämte nämnden hemställt om försäljning af de å Hisingen belägna torpen, hvaremot torpen å fastlandet ansågos däremot böra bibehållas under hufvudgården.

Äfven efter den af uppskattningsnämnden föreslagna nedsättning i dagsverksskyldigheten blef denna dagsverksskyldighet synnerligen betungande för torparna. Om man jämför den föreslagna dagsverksskyldigheten med hvad arrendatorn enligt nya uppskattningen skall betala i arrende, framträder hårdheten för torparna desto tydligare.

Under det arrendatorn skall i arrende betala 35 kronor per har för den bästa jorden, 30 kronor för god jord och 18 kronor för sandmylla samt 12 kronor för äng, får exempelvis torpet Sparrås betala efter den senaste föreslagna lindringen och efter af mig förut gjorda beräkning af priset för dagsverken 67 kronor, Östra Porten 60, Böcklegrind och Åberget

50 kronor, Stora Smällen 74 kronor och Västra Porten 78 kronor, allt per har åker och äng.

Om man värderar dagsverksskyldigheten till gångbara priser, utgöra i själfva verket torparna i dagsverksskyldighet till hufvudgården mer än hvad arrendatorn betalat i arrende för egendomen; arrendet har utgjort 11,506 kronor om året och är nu nedsatt till 6,000 kronor.

Vid betraktande häraf och då man dessutom vet, att staten genom laga af- och tillträdessyn 1890 ålades lösa till sig af afträdaren hus och öfverbyggnad för 64,755 kronor 20 öre, att arrendatorn vidare efter år 1906 uppfört nybyggnader för öfver 19,000 kronor mot afdrag på arrendet, att slutligen staten anslagit till uppförande af en nedblåst ladugård 1904 ett belopp af 30,806 kronor, kan man med skäl säga, att staten icke skördar någon mot egendomens värde svarande inkomst, utan att inkomsten af såväl hufvudgården som torparnes hårda dagsverksskyldighet till hufvudsaklig del kommer arrendatorn tillgodo.

Den lindring, som torparna enligt den nya uppskattningen skulle få, var alldeles för obetydlig för att utgöra en verklig lättnad i deras hårda villkor.

Med hänsyn till att uppskattningsnämnden föreslagit att torparna på Hisingen skulle få friköpa sina torp, aflämnade år 1909 torparna till Konungen personligen en underdånig anhållan, att de i likhet med torparna på Hisingen måtte få friköpa sina torp eller åtminstone få erlägga en skälig afgift direkt till staten.

I denna petition anföras torparna bland annat:

»År 1907 gjorde vi underdånig hemställan om, att då vi icke längre sågo oss i stånd att fullgöra den tunga dagsverksskyldighet, som åligger oss, vi antingen måtte tillåtas friköpa våra torp eller betala för dessa skäligt arrende direkt till staten.

Genom kronobetjäningen fingo vi till svar, att vid en nyuppskattning skulle vår framställning tagas i öfvervägande.

Vid den värdering af Kastellegården, som nu skett, har också föreslagits, att torparna på Hisingssidan skulle få friköpa sina torp till egna hem, men att torparna på fastlandet fortfarande skola utgöra dagsverken till hufvudgården.

Visserligen är dagsverkenas antal för de flesta torparna något reduceradt, men med de höga arbetslöner, som nu äro och fortfarande torde förblifva rådande, är arrendeafgiften alldeles för hög».

Efter en beräkning af dagsverksskyldighetens värde omvandladt i penningar fortsätta torparna vidare:

»Då man tager i betraktande att torpen ligga i egendomens utkant

och på dess sämsta åkerjord samt att för hufvudgården endast är föreslaget ett arrende af 35 kronor per har af bästa och 18 kronor af sämre beskaffenhet — om från 9,600 kronor drages värdet af 2,360 mansdagsverken å 2 kronor samt 280 kvinnsdagsverken å 1 krona 50 öre, tillhoppa 5,140 kronor, så återstår för hela hufvudgården, trädgården oberäknad endast 4,060 kronor, hvartill får läggas gårdens skatter och möjligen blifvande byggnadsskyldighet, hvilket torde uppgå till bortåt 3,500 kronor, skulle i medeltal för har af hufvudgården betalas 34 kronor 50 öre, hvilket arrendebelopp således af nämnden anses vara skäligt för det stora jordbruket, så finner man det föreslagna beloppet för torparnes jord alldeles för högt tilltaget.

Att på ett jordområde af mellan 1,5 och 5,5 har hålla en lagstadgad dräng för dagsverkenas fullgörande är för oss en ekonomisk omöjlighet; att få våra barn att stanna hemma och göra dagsverksskyldigheten med utsikt att framdeles få öfvertaga torpen på samma hårda villkor, till hvilka kommer en hel del ytterst stränga bestämmelser, som arrendatorn i särskilda kontrakt ålagt oss, låter sig ej göra och vi önska dem ej heller en dylik lott.

Återstår då endast för oss att själfva utgöra våra dagsverken och låta våra egna torp blifva vanskötta med utsikt för oss, att då krafterna tryta få komma till fattiggården.

Det är tungt att se sig nödsakad skiljas vid den torfva, på hvilken de flesta af oss äro födda och på hvilken vi nedlagt så mycken möda. Tungt är också att se barnen lämna hemmet för att begifva sig antingen till städerna eller Amerika.

Detta skulle undvikas, om vi i likhet med torparna på Hisingssidan kunde blifva satta i tillfälle på lämpliga betalningsvillkor friköpa våra torp till egna hem eller, om detta ej låter sig göra, vi kunde få betala ett visst arrende direkt till staten. Vi begära ej att få jorden, ehuru den ej är af gårdens bästa, till så lågt arrende per har, som föreslagits för hufvudgården, men vi önska att våra små områden måtte sättas till belopp, som äro oss möjliga att gälda».

Denna petition har för såvidt jag vet icke hittills föranledt till någon åtgärd.

De missförhållanden i afseende på dagsverksskyldigheten och torparnas ställning i öfrigt äro emellertid af den art, att de synas mig påkalla ett ingripande af statsmakterna ju förr desto hellre, såvida man icke ville se hela denna gamla torparestam drifvas från sina torp och sina gamla hem.

Jag har haft tillfälle att se ett af de vanliga kontrakten mellan arrendatorn och torparna. Enligt detta skall torparen fullgöra sina sommar-

dagsverken mellan den 1 april och den 1 oktober, därvid inställa sig i arbetet $\frac{3}{4}6$ på morgonen och börja detsamma klockan sex, med $2\frac{3}{4}$ timmars rast skall arbetet fortsättas till klockan åtta eftermiddagen; vinterdagsverken börja $\frac{1}{4}8$ förmiddagen och fortsättas till dess mörkret hindrar arbetet, dock ej längre än till klockan sex eftermiddagen; under detta arbete åtnjutes en timmes rast. Kontraktet utsätter ingen giltighetstid för aftalet liksom icke heller någon uppsägningstid; kontraktet ålägger torparen att hålla sig själf med nödiga handredskap; det åligger slutligen torparen att fullgöra dagsverksskyldigheten med fullt arbetsför person, som af arrendatorn godkännes.

Missnöjet med dagsverksskyldigheten har vållat konflikter mellan torparna och arrendatorn, och förhållandet mellan kontrahenterna å ömse sidor förefaller icke vara synnerligen godt att döma af de vräkningsyrkanden, som af arrendatorn framställts mot torparna och backstugusittarna å egendomen.

Utan att vilja påstå att anledningarna till konflikterna uteslutande eller till största delen äro att söka hos arrendatorn, torde det, att döma af skriftväxlingen rörande vräkningsyrkandena, med något mera tillmötesgående och hänsynsfullhet från arrendatorns sida särskildt då det har gällt gamla ålderstigna vid egendomen och jorden under en stor del af sitt lif fästade personer, kunnat undvikas sådana ytterlighetsåtgärder som vräkningsyrkandena i allt fall innebära.

Jag skall lämna några exempel på de fall, där arrendatorn framställt ett dylikt vräkningsyrkande.

Ett sådant gällde torparen Berndt Andersson, innehafvaren af torpet Åberget.

Andersson, som är 72 år gammal, har i 44 år innehaft detta torp och är äfven ägare till dess åbyggnader. I februari 1910 uppsade han kontraktet med arrendatorn af anledning att han icke ansåg sig i stånd att utgöra sin dagsverksskyldighet, enär hans hustru då var sjuk och alla hans fem barn lämnat hemmet. Dagsverksskyldigheten utgjorde såsom förut är nämndt 10 mansdagsverken och 10 kvinndagsverken för en areal åker och äng af $4\frac{1}{2}$ har. Arrendatorn har med anledning häraf sökt vräkning å Andersson; på samma gång har arrendatorn under förra året sått och skördat torpets jord utom en del däraf, som han utlegt mot 10 mansdagsverken per år, och själf har Andersson enligt icke motsagd uppgift utgjort $6\frac{1}{2}$ dagsverken för den tomtplats, hvarå han hade sitt boningshus.

Myndigheterna synas emellertid hafva behjärtat de ömmande förhållandena i denna sak och icke villfarit vräkningsyrkandet.

Äfven mot en annan torpare, Karolina Ingemarsson, som sedan länge

efter mannens död varit innehafvare af torpet Böcklegrind, har arrendatorn yrkat vräkning.

Änkan Ingemarsson, som för en areal af 4,1 hektar åker och äng skolat utgöra 100 mansdagsverken och 10 kvinndagsverken men som tillika ägde åbyggnaderna å torpet, har åtskilliga gånger under 1909 på tillsägelse uraktlåtit fullgöra dagsverken på de dagar, som arrendatorn bestämt, och häftade under nämnda år i rest på sin dagsverksskyldighet å fyra dagar sju timmar.

Karolina Ingemarsson hade visserligen två fullvuxna söner och tvenne döttrar i hemmet, men dessa måste tidtals söka arbetsförtjänst för sin utkomst skull utom hemmet och därtill kom, att ene sonen under år 1909 fullgjorde sin beväringsskyldighet.

Af skriftväxlingen i ärendet synes framstå, att hon för fullgörande af sin dagsverksskyldighet under samma år lagt arbetare för ett pris af tre kronor om dagen samt att hon erbjudit tvenne arbetare fullgöra densamma samt att den resterande dagsverksskyldigheten uppkommit till följd af den tvingande nödvändigheten att använda tillgänglig arbetskraft för att bärga skörden å egen jord. Torpet ifråga födde enligt uppgift en häst samt två å tre kor.

I infordradt yttrande öfver vräkningsyrkandet säger domänintendenten att arrendatorn i denna sak har juridisk och sannolikt äfven moralisk rätt, äfven om han i föreliggande fall kräft vidtagande af en mera hänsynslös åtgärd än hvad under lugnare förhållanden varit välbetänt. Vidare säger domänintendenten, att förhållandet mellan arbetsgifvare och arbetare å Kastellegården vore allt annat än godt; genom en energisk och under många år bedrifven agitation i förening med i många fall allt för tunga villkor hafva arbetarna hetsats upp; å andra sidan, fortsätter domänintendenten, torde ej förbises, att den rest, hvarför hon, Karolina Ingemarsson, står till boks, är jämförelsevis obetydlig. Ehuru hela denna fråga synes röra sig om en obetydlighet, ligger dock ganska mycket under, tillägger domänintendenten.

Vräkningsyrkandet synes emellertid icke heller här hafva ledt till någon påföljd.

Mot en backstugusitterska Laurina Olsdotter, som i 31 års tid bebott sin innehafvande lägenhet och hvars man i lifstiden varit arbetare å egen-
domen, har äfven framställts yrkande om vräkning under senaste åren. Änkan Olsdotter har efter mannens död fått kvarsitta å lägenheten mot utgörande af 10 kvinndagsverken för ett halft tunnland jord, hvarå födts en ko. Slutligen har samma yrkande framställts mot backstugusitterskan Petronella Hansson; denna är född 1838 och har sedan länge bebott den

lägenhet, hvarifrån hon nu skolat vråkas. Anledningen synes bland annat hafva varit att hon innehyst obehöriga personer.

Dessa ha emellertid utgjorts af nära släktingar. Enligt hennes egen utsago skulle arrendatorns vråkningsyrkande hafva vidtagits bland annat därför att de hos henne inneboende personer vägrat arbeta å egendomen.

De närmare omständigheterna i fråga om dessa vråkningsfall kunna inhämtas af handlingar hos kungl. domänstyrelsen.

Reflektionerna angående dessa vråkningsyrkanden göra sig själfva och få sin belysning af domänintendentens här ofvan åberopade yttranden.

Själf synes arrendatorn å hufvudgården sitta med jämförelsevis gynnsamma villkor från statens sida; han har ju till och med såsom förut framhållits beviljats lindring i villkoren genom anstånd med arrendets inbetalande; likväl är han färdig att till det yttersta uttaga de så betungande skyldigheter, som åligga hans torpare och underlydande och att i annat fall vråka dem från hus och hem. Särskildt hårdhänt synes detta förfarande vara gentemot en torpare, som setat på sitt torp i 44 år och nu vid 72 års ålder, utsliten och utsläpad, ensam och med en sjuk hustru och med alla barnen ur hemmet sett sig hotad med att drifvas från sitt hem och ställas på bar backe. När man läser domänintendentens yttrande beträffande vråkningsyrkandet mot Karolina Ingemarsson, kan man med skäl tycka att det hade varit mera öfverensstämmande med en statens ämbetsmans värdighet och saklighet, om han i sitt yttrande öfver vråkningsyrkandet mot Karolina Ingemarsson utelämnat insinuationen om den energiska agitationen och upphetsningsarbetet och i stället frågat sig huruvida man icke i den onaturligt höga dagsverksskyldigheten och endast och allenast i den kunnat finna en ursäkt för den jämförelsevis obetydliga rest i dagsverksskyldigheten, hvari Karolina Ingemarsson häftade till arrendatorn. Litet mera hjärta och sinne för hårdheten och det bekymmersamma läge, hvari torparna å egendomen befunnit sig, skulle måhända kunna föränleda domänintendenten till en något kraftigare opposition mot arrendatorns, såsom domänintendenten själf säger, hänsynslösa åtgärd i saken.

Vill man på allvar tänka på att göra något för förbättrandet af torparklassens ställning i vårt land, så synes mig att staten först och främst har skyldighet tillse det torparna å statens egna domäner icke lämnas åt sitt öde utan beredas tillfälle till en mera tryggad och mera själfständig existens än hvad nu synes vara fallet å ifrågavarande kronodomän.

En ytterligare illustration på torparnas behandling å Kastellegården gifves däri, att de tvenne torpare, som deltagit i deputationen till Konungen för framlämnande af ofvanintagna petition, vägrats förlängning af torpkontrakten. För den ene torparen angafs orsaken vara just denna och för

den andra att hans söner voro stolta. Den ene torparen tillhör en släkt, som sedan 1700-talet tillhört domänen och den andre torparen kom för 20 år sedan med nuvarande arrendatorns fader till Kastellegården efter att förut under hela sitt lif tjänat hos denne. Och ändock ondgör man sig öfver att missnöje och bitterhet griper deras sinnen, hvilkas lifsgärning så belönas.

Här förefinnes ett tillfälle för staten att räcka en hjälpsam hand åt en talrik torparstam, som segt har fasthållit vid det lilla hemmet och hvars arbete under långliga tider visserligen kommit arrendatorn i första hand men först och sist själfva kronodomänen och därmed äfven staten tillgodo. Nu hafva visserligen vederbörande myndigheter ifrågasatt, att en del torpare skulle berättigas friköpa sina torp, något som föranledt de torpare, hvilka icke tillämnats denna förmån, att hos Kungl. Maj:t göra framställning om att i likhet med öfriga torpare få lösa sina torp eller att i stället för dagsverkskyldighet få till staten erlægga ett bestämdt arrende, till och med öfverstigande det som vederbörande hafva ansett böra åsättas hufvudgården.

Gentemot ett bifall till denna framställning har invändts, att hufvudgården under sådana förhållanden blefve omöjlig att bruka, och att, om densamma styckades, dyrbara hus blefve utan användning.

Beträffande det första skälet må framhållas, att om hufvudgården icke under sådana förhållanden kan utarrenderas ens till det pris per hektar, som torparna anse sig kunna betala, ja icke ens till något pris, ehuru till hufvudgården hör domänens utan tvifvel bästa jord, pekar detta förhållande med all tydlighet på, att det skulle vara till större fördel för staten äfven ur ekonomisk synpunkt att uppdelas domänen i småbruk. Hela denna kronodomän synes mig vara till sådant ändamål synnerligen lämplig till följd af sitt läge invid Bohusbanan endast tvenne mil från Göteborg, sin goda jord och de extra arbetstillfällen, som synbarligen kunna förefinnas vid i närheten belägna industrier.

Hvad vidare angår att dyrbara hus blefve utan användning, så har ju redan framhållits hvad byggnadsskyldigheten å denna domän under de sista 20 åren kostat staten. Staten har ju fått lösa till sig af afträdaren hus och öfverbyggnad för 64,755 kronor 20 öre, vidare har arrendatorn under samma tid uppfört nybyggnader för öfver 19,000 kronor mot afdrag å arrendet. Dessutom har staten år 1903 till uppförande af en nedblåst ladugård anslagit ett belopp af omkring 30,000 kronor. I fråga om sistnämnda post torde böra anmärkas, att äfven oafsedt olyckshändelsen med ladugården densamma ändock under alla förhållanden skolat nybyggas och att kostnadsförslag härå till belopp af 35,900 kronor redan finnes upp-

gjordt. Tillika förestå nybyggnader under närmaste tiden till ett belopp af, som jag hört uppgifvas, omkring 70,000 kronor; det årliga arrendet utgör såsom förut nämnts 11,506 kronor, och för arrendeåret 1911—1912 6,000. Då egendomen är taxeringsvärderad för närmare 300,000 kronor, torde lätt inses, att nettobehållningen af de senaste 20 årens arrendebelopp icke utgör någon lysande affär för staten.

Med hänsyn till denna domäns för egnahemslägenheter synnerligen fördelaktiga läge, borde staten kunna med fördel och med goda utsikter om framgång göra ett effektivt försök till planläggning af en egnahemskoloni. Ett hundratal egnahem skulle här kunna uppstå. De torpare, som hos Kungl. Maj:t gjort framställning att få lösa till sig torpen eller att i stället för dagsverksskyldighet få till staten erlægga ett bestämdt arrende, ha i allmänhet stora familjer och vuxna barn (se bil. 1). Då dessa till vuxen ålder kvarstannat å fädrens torp, torde de nog också kunna antagas vilja ännu hellre kvarstanna där såsom egna brukare, därest tillfälle därtill kunde beredas dem. En del af hufvudgården skulle ju kunna bibehållas odelad och därå en mönstergård upprättas för att vara till ledning och föredöme för öfriga småbrukare.

Hvilketdera af de tvenne förutnämnda alternativ: friköpning af torpen eller deras upplåtelse på arrende borde tillämpas vid en blifvande styckning och delning af domänen, torde ju böra blifva föremål för en kommande utredning, dock synes mig här liksom i allmänhet upplåtelse mot äganderätt böra företrädesvis ifrågakomma. At en blifvande utredning torde också böra öfverlämnas frågan huruvida hela domänen lämpligen bör styckas och uppdelas i småbruk eller om ett bibehållande af hufvudgården ostyckad kan med ekonomisk fördel för staten åvägbringas samtidigt som torparnas framställning i det ena eller andra afseendet bifölles. Synnerligen angeläget är, att denna frågas utredning och planläggning icke föregripes af något Kungl. Maj:ts beslut om förnyad utarrendering af Kastellegården på ytterligare 20 år.

Blir icke denna fråga med snaraste ordnad på ett för torparna tillfredsställande sätt, är det mer än sannolikt att dessa med sina familjer så småningom drifvas från torpen, antingen till städerna, industrien eller också till Amerika.

Det bästa egnahemssträfvandet synes mig väl vara att vid jorden söka bibehålla dem, som där äro födda och som förstå jordbruket och landsbygdens enkla förhållanden. Att först genom en olämplig jordpolitik drifva folk från landet till städer och industricentra eller Amerika, för att sedan, då de erhållit andra vanor och behof, genom hvarjehanda åtgärder få dem åter till landet, är väl dock att börja i galen ända.

På grund af hvad jag sålunda anfört, vågar jag vördsamt hemställa,

att Riksdagen ville i skrifvelse till Kungl. Maj:t anhålla, dels att Kungl. Maj:t täcktes låta utreda, huruvida och på hvilka villkor förra öfverstebostället Kastellegården nr 1 med underlydande om tillsammans sex mantal må i sin helhet eller till vissa delar uppdelas i hufvudsakligen småbrukslägenheter och upplåtas åt lämpliga och för egnahemslåns erhållande kvalificerade personer, med företrädesrätt till dylika lägenheters erhållande för nuvarande torpare å domänen eller deras afkomlingar, därest de i öfrigt befinnas lämpliga därtill, och dels att förenämnda kronodomän i afvaktan på denna utredning icke måtte på längre tid utarrenderas än som kan anses åtgå för denna utredning och åtgärder i öfrigt för domänens förenämnda uppdelning och upplåtelse.

Stockholm den 18 januari 1911.

G. Kronlund.

Bil. 1.

Nuvarande torpare, barn, dessas ålder, under Kastellegården.

Här nedan upptagas endast torpen på Inlandssidan, enär torpen på Hisingsidan äro föreslagna till försäljning.

Torpens namn	Torparnas namn	Antal barn	Barn, som ej uppnått 14 år	Utflyttade barn	Lägsta åldern	Högsta åldern	Anm.
Sparrås	Alexander Andersson	—	—	—	—	—	Ungkarl.
Stora Smällen ...	Otto Jonasson	9	4	3	6 år	27 år	
Nya » ...	Erik Fredriksson	8	5	—	5 »	20 »	
Västra Porten ...	Osk. Gustafsson	5	5	—	2 »	13 »	
Östra » ...	Josefina Andersson ...	6	—	2	16 »	29 »	
Enekullen	And. Johansson	7	3	1	3 »	19 »	
Böcklegrind.....	Karolina Ingemarsson	4	—	—	19 »	27 »	
Grinden.....	Axel Johansson	2	2	—	$\frac{1}{4}$ »	3 »	
Lilla Iskällan.....	Hilma Johansson	4	4	—	1 »	10 »	
Stora » N:o 1	Aug. Persson	4	—	3	19 »	29 »	
» » » 2	Johan Eliasson	9	4	—	2 »	24 »	
Stuberöd	Andreas Korneliusson	5	—	2	17 »	27 »	
Lilla Varberg.....	Gustafva Eriksson	7	—	5	30 »	44 »	
Stora » N:o 2	Erik Samuelsson.....	—	—	—	—	—	
Västra Skansen...	Karl Karlsson	5	—	1	15 »	30 »	
Lilla Runsvallen	Joh:s Olsson	2	—	—	16 »	24 »	
Stora »	Emil Johansson	6	5	—	$\frac{1}{4}$ »	15 »	
Åberget.....	Bernt Andersson	5	—	5	22 »	40 »	
Danmark	Alfr. Johansson	2	2	—	3 »	6 »	

De öfriga små backstugorna har jag ej upptagit, enär dessas jordområden äro så små, att ingen kan ens närmelsevis lefva på dem.

Anm. En del torpares barn, som varit utflyttade hafva kommit hem för att hjälpa sina föräldrar, nu sedan något hopp synt, att drägligare förhållanden skulle för dem inträda. De hänga i allmänhet rätt fast vid sin torfva och hoppas nu kunna få öfvertaga torpen som egna hem.

Troligt är också, att de allra flesta, om ej rent af alla, 73 nu hemmavarande barn skulle stanna vid jordbruket, om tillfälle bereddes dem därtill; åtminstone förklarade de detta själfva.

Bil. 2.

Utdrag ur protokoll fördt vid ordinarie kommunalstämman med Ytterby församling i skolhuset den 16 december 1909.

§ 9.

Stämman beslutade att uttala som en särskild önskan, att nuvarande torparna å Castellegården fick tillstånd af kronan att köpa eller arrendera sina torp därstädes, samt att en del af Castellegården styckas till jordbrukslägenheter.

Som ofvan

Axel Emanuelsson

St. ordf.

Justeradt:

C. A. Samuelsson.

J. A. Lysén.

Uppläst d. 19/12 09

betygar *Joh. A. Johansson.*

Rätteligen utdraget betygar

Axel Emanuelsson

Komm-st. ordförande.

Rätt afskrifvet bestyrker:

And. Karlsson.

Bil. 3.

Protokoll, hållet vid sammanträde den 10, 11 och 12 september 1908 å förra öfverstebostället Castellegården N:o 1 med Gullö, Ragille- och Munkholmarne, om tillsammans 6 mantal, i Ytterby och Rödbo socknar och Inlands Södra samt Västra Hisings härader af Göteborgs och Bohus län för arrendevärdering af egendomen.

Närvarande: undertecknad, t. f. domänintendent i länet samt biträdande uppskattningmännen, f. d. riksdagsmannen m. m. Gustaf Mellin, utsedd af hushållningssällskapets förvaltningsutskott, och f. d. riksdagsmannen O. E. Gädde, utsedd af landstinget, hvarjämte dels jägmästaren i Bohus revir m. m. Viktor Hammarstrand och dels länsagronomen N. D. Lychou, den sistnämnde i och för uppgörande af förslag till nybyggnader å egendomen, biträdda vid förrättningen i enlighet med särskilda förordnanden, utfärdade af landshöfdingeämbetet i länet.

Egoområdets areal utgöres enligt förenämnda karta och beskrifning af	I eget bruk	Torp	S u m m a		
			H e k t a r		Tnld
			I nya måttet	I gamla måttet	
Tomter.....	4,4000	6,2910	10,6910	21	20,96
Trädgård.....	1,9400	—	1,9400	671	26,92
Åker.....	224,3370	105,3780	329,7150		
Äng.....	33,7530	33,8270	67,5800	136	28,75
Afrösningsjord.....	298,3130	99,2060	397,5190	805	8,43
Impediment.....	22,4610	2,7320	25,1930	51	1,09
Summa	585,2040	247,4340	832,6380	1,686	22,35

Härefter euades uppskattningsmännen om följande

Yttranden och förslag.

10. I afseende å egendomens torp, lägenheter och backstugor föreslås:

att de å Hisingen belägna torpen Stora Slätten, Lilla Slätten. Stora Slätten N:o 2, Rosenberg, Tomtebacken, Gullö, Västra Brandenburg, Östra Brandenburg, Lilla Gullöslätten, Stora Gullöslätten, Hamburg, Nybygget, Askekärret och Gullöskog, jämte backstugan vid Västra Brandenburg samt lägenheten Elfsudden afsöndras från egendomen och hembjudas innehafvarna till inlösen för bildande af smärre själfständiga jordbruk;

att de å fastlandet belägna torpen Sparrås, Stora Smällen, Nya Smällen, Västra Porten, Östra Porten, Enekullen, Böcklegrind, Grunden, Lilla Iskällan, Stora Iskällan N:o 1, Stora Iskällan N:o 2, Stubberöd, Lilla Varberg, Stora Varberg N:o 2, Västra Skansen, Lilla Rundsvallen, Åberget och Danmark bibehållas såsom dagsverkstorp för att tillförsäkra egendomen nödig arbetsstyrka;

att innehafvarna af backstugorna vid Västra Porten, Petersburg, Lilla Stubberöd, Böcklet, Basta och Putten, belägna å fastlandet, samt Holmen, belägen å Ragilleholmen, må äga i sin listid och, om de äro gifta män, deras hustrur, så länge de lefva, sina lägenheter bibehålla och bruka mot utgörande till arrendatorn af här nedan föreslagna afgäld, börande vid deras fränfalle de å lägenheten befintliga byggnaderna ovillkorligen borttagas och jorden läggas till hufvudgården;

att alla dagsverken skola utgöras på egen kost;

att torparna ej hafva rätt att af arrendatorn erhålla dragare för torpens skötsel;

att arrendatorn såsom hittills må vara oförhindrad att i de kontrakt, som komma att med egendomens torpare upprättas, intaga den bestämmelsen, att de skola på egen bekostnad underhålla sina torp och hägnaderna däromkring; samt

att den årliga afgälden för egendomens torp, lägenheter och backstugor må bestämmas i enlighet med nedanstående tabell, i hvilken för jämförelses skull de nuvarande afgälderna äro upptagna och betecknade med rödt. I tabellen föreslås jämväl afgäld för de å Hisingen belägna torpen, för den händelse de ej komma att från egendomen skiljas.

N:o	A. Torpen å fastlandet	Tomt hektar	Åker hektar	Äng hektar	Nuvarande afgäld			Afgäld, som föreslås	
					mans- dagsv.	kvinn- dagsv.	häst- dagsv.	mans- dagsv.	kvinn- dagsv.
1	Sparrås.....	0,1050	2,3050	0,3180	100	15	—	78	15
2	Stora Smällen	0,3080	5,7670	1,3120	350	30	—	260	—
3	Nya Smällen	0,1100	1,2450	0,4190	50	—	—	26	10
4	Västra Porten	0,1860	3,6820	0,6690	200	20	—	156	20
5	Östra Porten.....	0,1300	2,7180	1,3570	150	20	—	104	20
6	Enekullen	0,1020	2,6020	2,1950	150	10	—	104	20
7	Böcklegrind	0,8080	3,1010	1,0710	100	10	—	104	—
8	Grinden	0,2370	2,4450	1,5200	100	10	—	104	—
9	Lilla Iskällan	0,1330	2,6070	0,6730	150	10	—	104	10
10	Stora Iskällan N:o 1	0,1240	2,8240	0,3980	200	10	—	130	10
11	Stora Iskällan N:o 2	0,2200	2,5880	0,6030	150	10	25	104	10
12	Stubberöd	0,2400	4,9270	1,8200	300	10	50	208	30
13	Lilla Varberg	0,1400	2,5730	0,8900	150	10	25	104	20
14	Stora Varberg N:o 2	0,1450	2,4200	0,8170	150	10	25	104	15
15	Västra Skansen	0,1970	5,0910	2,0010	300	10	50	208	20
16	Lilla Rundsvallen	0,1540	5,1220	2,2700	300	10	50	208	20
17	Stora Rundsvallen.....	0,0670	1,6100	1,1130	200	10	—	52	20
18	Åberget	0,0820	2,0500	2,5810	100	10	—	104	—
19	Danmark	0,0800	1,4480	0,0970	100	15	—	78	10
	B. Lägenheter och backstugor å fastlandet		Nu- varande kontant afgäld	Före- slagen kontant afgäld					
20	Handelslägenhet vid stationen		35:—	40:—	—	—	—	—	—
21	Smedsboställe vid Varberg		—	—	30	—	—	20	—
22	Backstugan vid Västra Porten		5:—	—	—	—	—	—	—
23	D:o » Petersburg		—	—	—	—	—	—	—
24	D:o » Lilla Stubberöd		—	—	—	—	—	—	—
25	D:o » Böcklet.....		—	—	—	30	—	—	20
26	D:o » Basta.....		—	—	—	10	—	—	—
27	D:o » Putten		—	—	—	10	—	—	10
	Summa å fastlandet		40:—	40:—	3,330	280	225	2,360	280

Härefter företogs den egentliga

Uppskattningen,

hvarvid ett visst arrendevärde per hektar åsattes den under eget bruk varande åkerjorden och ängsmarken, hvartill lades värdet af betet samt afkastningen af trädgården, skogen och torpen och beräknas sålunda:

35,4010	har åker à	kronor 35:—	kronor	1,239: 03
36,4020	» » à »	30:—	»	1,092: 06
88,1510	» » à »	22:—	»	1,939: 32
64,3830	» » à »	18:—	»	1,158: 89
33,7530	» äng à »	12:—	»	405: 04
Betet			»	300:—
Afkastning af trädgården			»	200:—
D:o » torp och lägenheter:					
A. å fastlandet:					
2,360	mandsagsverken à 1: 25	kronor	2,950:—	
280	kvinn- » à 1:—	»	280:—	
	kontant afgäld	»	40:—	» 3,270:—
B. å Hisingen:					
1,916	mandsagsverken à 1: 25	kronor	2,395:—	
295	kvinn- » à 1:—	»	295:—	» 2,690:—
				Summa kronor	12,294: 34

hvarför föreslås ett arrendevärde af *Tolftusen tre hundra (12,300) kronor*.

Skulle torpen å Hisingen komma att afsöndras från egendomen och försäljas, bör ofvannämnda arrendebelopp minskas med den från densamma utgående afgäld, kronor 2,690: 60, hvarför i så fall föreslås ett arrendevärde af i afrundadt tal *nio tusen sex hundra (9,600) kronor*.